

АКМЕПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТА ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

У статті розглянуто акмепсихологічні механізми та чинники професійної самореалізації майбутнього вчителя музики.

Ключові слова: професійна самореалізація, педагогічна діяльність учителя музики, акмепсихологічні механізми, акмеологічні чинники, професійна рефлексія, саморегуляція, ідентифікація, креативний досвід.

Останніми десятиліттями відбуваються складні процеси в соціальному, економічному, духовному житті країн, націй та в цілому в системі “Людина і Світ”. Побудова нового типу цивілізації у ХХІ ст. потребує значного підвищення рівня суспільного інтелекту, свідомості, духовних і моральних цінностей. Важлива місія у вирішенні цих назрілих завдань належить системі освіти, яка покликана стати провідним чинником формування національної самосвідомості народу, створення здорового соціуму і виступати як національний ресурс оновлення суспільного життя.¹

Відомо, що система освіти – це соціальна галузь людської діяльності. Системоутворювальним фактором в освітніх системах виступають людина – вчитель і учень як суб’єкти освітнього процесу, їх взаємодія. Сучасна педагогіка ще не сформувалася як цілісна система знань про розвиток підростаючої й дорослої людини. Останнє неможливе без інтеграції знань педагогіки і психології в нових концептуальних моделях навчання та виховання. Така модель освіти, актуальна й перспективна, може бути розроблена на засадах нової інтегративної філософсько-психолого-педагогічної галузі наукових знань – акмеології освіти [3].

Акмеологія – новий напрям у професійній освіті педагога, мистецького профілю зокрема. Адже в умовах гуманізації освіти зросло значення людинознавства як методології педагогічної діяльності, що вимагає від майбутнього вчителя музики самовдосконалення умінь педагогічного впливу, орієнтованого на розкриття творчих здібностей учнів, розвитку музичної обдарованості, формування стійкого діяльнісно-актуалізованого пізнавального інтересу до музичного мистецтва. Водночас при акмеологічному підході змінюється суб’єктно-особистісний контекст педагогічної діяльності вчителя музики, який розглядається у динаміці самоактуалізації власного творчого потенціалу, саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення у різних життєвих сферах, у самостійній професійній діяльності. Абстрактне та когнітивно-орієнтоване звернення до особистості, стереотипи педагогічного мислення, позиційний суб’єктивізм створюють ситуацію, за якої студенти засвоюють знання, уміння, навички, що в подальшому не використовуються ними у музично-педагогічній практиці та не забезпечують оволодіння майстерністю в обраній сфері діяльності. У зв’язку з цим, актуальною та перспективною є проблема розробки акмеологічних чинників, психологічних механізмів формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації.

Теоретико-методологічні засади акмеології висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних учених: Г. Данилової, А. Деркача, В. Зазикіна, Н. Кузьміної, В. Максимової. Різні аспекти дослідження проблеми професійної діяльності вчителя знайшли своє відображення у працях: І. Беха, Н. Бібік, О. Виговської, І. Зязюна, Л. Мітіної, О. Отич, Л. Рибалко, О. Савченко, В. Сиротюка, І. Смолюка, О. Сухомлинської та зарубіжних дослідників: Р. Бернса, А. Маркової, П. Підкасистого, Г. Сухобської. Психолого-педагогічним засадам професійного становлення майбутніх учителів музики присвячено праці А. Болгарського, М. Букач, Л. Василенко, Л. Матвеевої, І. Немикіної, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Щолокової, Г. Яковлевої та ін. Однак, попри широкий спектр досліджень, присвячених професійній діяльності вчителя музики, акмеологічне підґрунтя професійної самореалізації педагога музично-мистецької сфери у науковій літературі залишається недостатньо вивченим.

Мета статті – на основі визначення основних акмеопсихологічних механізмів професійної самореалізації майбутнього вчителя музики з'ясувати зовнішні та внутрішні чинники, що детермінують цей процес.

Становлення педагога, досягнення ним вершин у професійній діяльності, шляхи та способи вдосконалення професійної майстерності є предметом вивчення педагогічної акмеології. Термін “акмеологія” походить від давньогрецького “акме”, що в перекладі означає “вершина, розквіт”; “бути в акме” означає “бути в повному розквіті сил, на вищому ступені розвитку” [2, с. 41]. Предметом акмеології виступають процеси, закономірності та механізми вдосконалення людини як індивіда, індивідуальності, особистості у життєдіяльності, професії, спілкуванні, що приводить до самореалізації та досягнення вершин у розвитку професійної зрілості [5].

За визначенням Л. Рибалко, сутність акмеологічного підходу до професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя “полягає в спрямованості освітньої діяльності на створення умов для найповнішого розкриття сутнісних сил самими студентами, інтегрування знань і вмінь з психології, педагогіки, акмеології, педагогічної акмеології та з предметно-фахових дисциплін, організації самомоніторингу в процесі викладання психолого-педагогічних навчальних дисциплін і використання сформованих знань та вмінь у педагогічній підготовці” [8, с. 4].

Головним системоутворювальним чинником професіоналізму особистості, на думку А. Деркач, Н. Кузьміної, є образ очікуваного результату, до якого прагне суб'єкт діяльності. Потреба в його досягненні, аналіз міри досягнення мети, пошук причин, що сприяють та заважають отриманню результату, формують професіоналізм особистості [4, с. 19].

Одним із важливих питань, що вивчає акмеологія, є співвідношення професіоналізму та творчості. В акмеології, як науці про вершину творчого розквіту особистості, виділяють такі категорії: творча індивідуальність, процес саморозвитку та самовдосконалення, креативний досвід як результат самоактуалізації. Зазначені акмеологічні категорії становлять основу педагогічної діяльності вчителя-майстра [9, с. 52].

Акмеологічний підхід до процесу становлення й розвитку майбутніх учителів музики, на нашу думку, спрямований на усвідомлене виявлення та реалізацію особистістю власного потенціалу, формування ідеального “Я” – концепції педагога-професіонала, що самореалізується під дією власного морального контролю.

У сучасному соціокультурному й освітньому просторі проблема професійного становлення майбутніх учителів, формування їх упевненості у собі, прагнень до успіху, неординарного та креативного підходу до вирішення поставленої мети детермінується внутрішнім процесом пізнання самого себе через самоактуалізацію, самовизначення, сприйняття внутрішнього “Я”, діяльнису самореалізацію, які зумовлюють становлення Я-концепції педагога.

Представники гуманістичного напрямку психологічної науки зазначають, що передумовою становлення та реалізації Я-концепції особистості є психологічні механізми, які забезпечують розвиток здатності людини сприймати та розуміти себе, а також формування вмінь самоідентифікації, самопізнання через морух до акме-особистісного і професійного.

З позиції особистісно зорієнтованого підходу професійна самореалізація тісно пов’язана із забезпеченням становлення морально-духовної самосвідомості та розвитку особистісних цінностей на основі пріоритетного задоволення базових потреб [1].

У теоретичному аналізі психолого-акмеологічних механізмів професійної самореалізації майбутніх учителів музики важливо визначити їх змістовно-процесуальний і функціональний зміст. “Самореалізація, – вказує Л. Рибалко, – це мотивована діяльність, яка спрямована на усвідомлене виявлення, розкриття, реалізацію власного потенціалу, формування продуктивної Я-концепції, усунення перешкод і подолання труднощів, що заважають досягненню максимального ступеня саморозвитку – акме” [8, с. 15].

Серед сучасних досліджень слід відзначити твердження учених про те, що рівень особистісних домагань, задоволеність результатами власної діяльності, здатність до саморегуляції, тенденції руху власного “Я”, самооцінка особистості й орієнтація на оцінки навколишніх, особливості сформованості ціннісно-мотиваційної сфери, виступають психологічними механізмами розвитку особистості [2, с. 9].

За І. Бехом, зміст внутрішніх механізмів зводиться до емоційного переживання як спонуки до вчинку та глибинної рефлексії у досягненні поставленої мети [1]. Водночас здатність до переживання форматує не тільки дію, а і визначає рівень сприйняття і відчуття людиною цінностей, які активізують її, фокусують душевну енергію, зумовлюють у людині зміни, живлять духовно і “зігрівають її серце”. “Без переживання цінностей немає часу, без переживання часу немає біографії” [7, с. 5]. Виходячи із цієї позиції, варто зазначити, що роль механізму емоційного опосередкування (переживання) залежить від ефективності застосування методів та засобів формування професійного соціально-культурного, психолого-педагогічного статусу майбутнього фахівця. Специфічною вершиною переживань і вагомим фактором цілісного духовного розвитку особистості, на нашу думку, є естетична насолода, яка виникає в процесі музично-педагогічної, виконавської, художньо-творчої діяльності, музичного сприймання та спілкування. Естетична насолода, як вища мета, основний мотив і результат професійної діяльності педагога тісно пов’язана з внутрішньою свободою і незалежністю особистості, сформованістю її потреб, прагнень до прекрасного в сприйманні, спілкуванні, оцінній діяльності, і виступає важливою домінантою професійної самореалізації майбутнього вчителя музики.

І. Булах визначає психологічні механізми як закріплені у психологічній структурі особистості способи її перетворень, у результаті яких виникають різні

особистісні новоутворення, підвищується або знижується рівень структурних компонентів, змінюється режим їх функціонувань [2]. Саме у здатності до саморегуляції, як програмно-операційному компоненті свідомості індивіда, детермінується готовність до самовдосконалення майбутнього фахівця шляхом самоосвіти та самовиховання, до активної професійної самореалізації з поступовим досягненням образу ідеального “Я”.

У психологічній науці саморегуляція визначається як система самовпливу з метою управління своїми психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності. Критерієм психологічної саморегуляції виступає самокорекція особистості у контексті самоорганізації, самоактуалізації, самоствердження, самодеєрмінації та самовдосконалення [7, с. 112].

Завдячуючи саморегуляції, майбутній учитель проектує, коригує мотиви педагогічної діяльності, активізує бажання до вдосконалення особистісних властивостей та професійних якостей, забезпечує самостійність і відповідальність вчинків, визначає рівень креативності навчально-виховного процесу, продукує нагромадження власного професійного досвіду і формування індивідуально-творчого стилю.

Таким чином, професійна саморегуляція педагога відображає процес ідентифікації із самим собою (“Я” і “Я”), протиставлення себе іншим (“Я” не такий), самоотождоження себе з іншими (“Я” і світ).

Ретроспективний аналіз наукових досліджень дозволяє виділити в диспозиції особистості майбутнього вчителя музики професійну рефлексію як акме-психологічний механізм реального, нормативного, ідеального осмислення, переосмислення власного образу “Я”.

Саме “осмислені усвідомлені уявлення про себе виступають свідченням високого рівня розвитку самосвідомості, що передбачає наявність в індивіда рефлексії, постійного діалогу із самим собою, спостереження і самоаналізу власних почуттів, вчинків, дій” [10, с. 2].

На думку Є. Кучеренко, Ю. Приходько, рефлексія професійного “Я” студента полягає не тільки у самопізнанні, результатом якого є сформований образ реального “Я”, а й у самопроектванні, у результаті якого формується образ ідеального “Я” [6, с. 4].

Зазначимо, що акме-психологічні механізми забезпечують розвиток у майбутніх учителів музики готовності та спроможностей до саморуку, самовизначення, самоосвіти, самоорганізації й самоконтролю, з одного боку, розвитку готовності до самостійного і творчого вирішення професійних завдань – з іншого, а також регулюють уміння обирати власний шлях у досягненні високого рівня розвитку інтелектуальних, мотиваційно-вольових та емоційних якостей.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури та на основі врахування визначених акме-психологічних механізмів зроблено спробу систематизувати акмеологічні фактори професійної самореалізації майбутніх учителів музики.

Насамперед виділимо адаптивні чинники, які визначають пристосування студентів у процесі навчально-виховної та музично-виконавської діяльності до певних умов мистецького існування і самореалізації. Досвід засвідчує, що успішність соціальної, психологічної, педагогічної адаптації майбутніх фахівців залежить від рівня внутрішнього потенціалу (потреби, здібності, орієнтації, уста-

новки) та музично-естетичного досвіду (освітній, інтелектуальний, виконавський, соціокультурний).

Ще одну групу становлять психолого-фізіологічні чинники, які зумовлюють динаміку розвитку відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, волі. Суттєвим аспектом досягнення акме в музично-педагогічній діяльності є розвиток фантазії, яка розширює горизонти діяльності особистості за межі індивідуального досвіду, актуалізує вияв почуттів та емоцій, визначає творчий характер стилю професійної самореалізації.

Серед чинників формування готовності майбутніх учителів музики до професійної самореалізації виокремлюємо також потребу досягнення музично-педагогічного успіху, ступінь розвитку креативності та мотиваційної сфери особистості. Зазначені характеристики формують характер і безпосередні реакції в поведінці особистості; залежать від продуктивної життєдіяльності й умов навчально-виховного процесу, ролі викладача, навколишнього середовища, спілкування із товаришами; зумовлюють використання комунікативно-діяльнісного підходу, що забезпечує всебічність процесу формування особистості. За такого підходу кінцевим результатом досягнення професійного акме є отримання педагогом естетичної насолоди як вищої мети й основного мотиву людської поведінки, що спонукає майбутнього вчителя до розвитку таланту та здібностей.

Характеристику акмеологічних чинників професійної самореалізації майбутніх учителів музики слід доповнити такими групами чинників:

- чинники, які визначають фаховий професіоналізм особистості, музичний тезаурус (освіченість), естетичну зрілість шляхом оцінювання та результативність руху до акме;
- чинники, які відображають особистісно-педагогічну кваліфікаційну характеристику майбутнього вчителя музики: комунікабельність, дар спілкування, емпатійне ставлення;
- чинники, які визначають професійну компетентність, фахові здобутки, соціокультурний статус, успішність кар'єрного зростання, спроможність досягнення вершин професійної самореалізації.

Висновки. На основі аналізу теоретичних джерел і результатів педагогічних спостережень визначено акмеопсихологічні чинники та механізми професійної самореалізації майбутнього вчителя музики, актуалізація яких відбувається самодетерміново та в організованих зовнішніх умовах у результаті оптимізації навчально-виховного процесу, зорієнтованого на формування ідеального "Я" – учителя музики.

Виходячи з акмеологічних позицій, процес професійної самореалізації фахівців музично-естетичного спрямування поданий як інтегрований феномен, який зумовлює розвиток потенційних сутнісних сил, індивідуально-професійних цінностей, свідомості, самосвідомості та діяльності особистості.

Список використаної літератури

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І.Д. Бех. – К., 1998. – 204 с.
2. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків : монографія / І.С. Булах. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
3. Данилова Г.С. Акмеологічна модель педагога в ХХІ столітті / Г.С. Данилова // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 6–9.

4. Деркач А.А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / А.А. Деркач, Е.В. Селезнева. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та ; Воронеж : НПО МОДЭК, 2006. – 496 с.

5. Козир А.В. Акмеологічний підхід до формування професійної майстерності викладачів мистецьких дисциплін [Електронний ресурс] / А.В. Козир. – Режим доступу: <http://www/culturalstudies.in.ua>.

6. Приходько Ю.О. Психологічні механізми професійного самовизначення студента: теоретичний аналіз проблеми [Електронний ресурс] / Ю.О. Приходько, Є.В. Кучеренко. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>.

7. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.

8. Рибалко Л.С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : 13.00.04 / Л.С. Рибалко. – Харків, 2008. – 45 с.

9. Слостенин В.А. Педагогика: Инновационная деятельность / В.А. Слостенин, Л.С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.

10. Співак Л.С. Параметри сформованості “Я-концепції” особистості – Діагностика... [Електронний ресурс] / Л.С. Співак. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16440722/pedagogika/parametri_sformovanosti.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013.

Зарицкая А.А. Акмепсихологические механизмы и факторы профессиональной самореализации будущего учителя музыки

В статье проанализированы акмепсихологические факторы и механизмы профессиональной самореализации будущего учителя музыки.

Ключевые слова: профессиональная самореализация, педагогическая деятельность учителя музыки, акмепсихологические факторы и механизмы, профессиональная рефлексия, саморегуляция, идентификация, креативный опыт.

Zarytska A. Acme-psychological mechanisms and factors of future music teachers' professional self-realization

The article deals with the theoretical substantiation of the acme-psychological mechanisms and factors of future music teachers' professional self-realization.

Key words: professional self-realization, Music teacher pedagogical activity, acme-psychological mechanisms and factors, professional reflection, self-regulation, identification, creative experience.